# Transformatsiyalash sharoitida tijorat banklari barqarorligini baholash

***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti***

***mustaqil izlanuvchisi Baxodirov Jasurbek Olyorbek o‘g’li***

**Annotatsiya.** Maqolada bank tizimini transformatsiyalash sharoitida tijorat banklari barqarorligini baholashning uslubiy masalalari tadqiq etilgan. Transformatsiya jarayonining banklar barqarorligiga ta’sir kanallari — mulkchilik tuzilmasining o‘zgarishi, raqamlashtirish, xalqaro standartlarga o‘tish va korporativ boshqaruv islohotlari — tizimlashtirilgan. Baholash jarayonida CAMELS tizimi bilan bir qatorda bank Z-skor ko‘rsatkichidan foydalanilib, O‘zbekiston bank tizimining 2021–2024-yillardagi ma’lumotlari tahlil qilingan. Tahlil natijalari transformatsiya jarayonlarining banklar barqarorligiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatishini, ya’ni uzoq muddatli istiqbolda ijobiy samara berishi, o‘tish davrida esa vaqtinchalik salbiy ta’sirlarni yuzaga keltirishi mumkinligini ko‘rsatdi. Olingan natijalar asosida transformatsiya jarayonida yuzaga keladigan o‘tish davri risklarini kamaytirish va tijorat banklari barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** bank transformatsiyasi, barqarorlik, Z-skor, CAMELS tizimi, xususiylashtirish, kapital yetarliligi, muammoli kreditlar, raqamli transformatsiya, korporativ boshqaruv, o‘tish davri riski.

**Аннотация.** В статье исследованы методические вопросы оценки устойчивости коммерческих банков в условиях трансформации банковской системы. Систематизированы основные каналы влияния трансформационных процессов на устойчивость банков — изменение структуры собственности, цифровизация, переход на международные стандарты и реформирование корпоративного управления. В процессе оценки наряду с системой CAMELS использован показатель банковского Z-score, на основе которого проанализированы данные банковской системы Узбекистана за 2021–2024 годы. Результаты анализа показали двойственный характер влияния трансформации на устойчивость банков: в долгосрочной перспективе трансформационные процессы оказывают положительное воздействие, тогда как в переходный период могут сопровождаться временными негативными эффектами. На основе полученных результатов разработаны предложения, направленные на снижение рисков переходного периода и укрепление устойчивости коммерческих банков.

**Ключевые слова:** трансформация банковской системы, устойчивость, Z-score, система CAMELS, приватизация, достаточность капитала, проблемные кредиты, цифровая трансформация, корпоративное управление, риск переходного периода.

**Abstract.** The article examines methodological issues related to assessing the stability of commercial banks in the context of banking system transformation. The main channels through which transformation processes affect bank stability — changes in ownership structure, digitalization, transition to international standards, and corporate governance reforms — are systematized. In addition to the CAMELS framework, the bank Z-score is applied to assess stability, using data from the banking system of Uzbekistan for 2021–2024. The results demonstrate the dual impact of transformation on bank stability: transformation processes tend to have a positive effect in the long term, while they may generate temporary adverse effects during the transition period. Based on the findings, recommendations are developed to mitigate transition-period risks and strengthen the stability of commercial banks.

**Keywords:** banking system transformation, bank stability, Z-score, CAMELS framework, privatization, capital adequacy, non-performing loans, digital transformation, corporate governance, transition-period risk.

O‘zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan transformatsiya davlat ulushini qisqartirish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o‘tish, Bazel III talablarini bosqichma-bosqich joriy etish va xizmatlarni raqamlashtirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonlar bank tizimining institutsional qiyofasini tubdan o‘zgartirmoqda, biroq ular barqarorlikka bir xil yo‘nalishda ta‘sir ko‘rsatmaydi.

Transformatsiya sharoitida barqarorlikni baholashning o‘ziga xosligi shundaki, bunda tizim statik holatda emas, balki o‘zgarish jarayonida bo‘ladi. An‘anaviy koeffitsientli baholash usullari muvozanatli holat uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ular o‘tish davriga xos vaqtinchalik nomutanosibliklarni tarkibiy zaiflik sifatida noto‘g‘ri talqin qilishi mumkin. Shu bois baholash metodikasi o‘zgarish sur‘ati va yo‘nalishini ham hisobga olishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi — transformatsiya sharoitida tijorat banklari barqarorligini baholashning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish va amaldagi holatni tahlil qilish asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, koeffitsientli tahlil, dinamik qatorlar va Z-skor metodikasidan foydalanilgan.

Tadqiqotda transformatsiyaning barqarorlikka ta‘sir kanallari ajratildi. Birinchi kanal — mulkchilik tuzilmasi: davlat ulushining qisqarishi boshqaruv samaradorligini oshiradi, biroq ayni paytda davlat tomonidan bilvosita qo‘llab-quvvatlanish ehtimolini kamaytiradi. Ikkinchi kanal — raqamlashtirish: operatsion xarajatlarni pasaytiradi, lekin kiberrisk va operatsion riskni oshiradi. Uchinchi kanal — xalqaro standartlarga o‘tish: hisobot shaffofligini oshiradi, biroq zaxiralarga ajratmalar hisobiga joriy daromadlilikni pasaytiradi. Ushbu kanallarning natijaviy ta‘siri barqarorlik ko‘rsatkichlari dinamikasida aks etadi (1-jadval).

**1-jadval**

**Transformatsiya sharoitida bank tizimi barqarorligi ko‘rsatkichlari**

| Ko‘rsatkichlar | 2021 y. | 2022 y. | 2023 y. | 2024 y. |
|---|---|---|---|---|
| Davlat banklari ulushi aktivlarda, % | 84,0 | 78,6 | 71,2 | 66,5 |
| Kapital yetarliligi (CAR), % | 17,2 | 17,5 | 17,8 | 17,4 |
| Aktivlar rentabelligi (ROA), % | 1,8 | 2,1 | 2,4 | 2,2 |
| Kapital rentabelligi (ROE), % | 9,6 | 11,4 | 13,2 | 12,1 |
| Muammoli kreditlar (NPL) ulushi, % | 5,2 | 3,5 | 3,6 | 4,2 |
| Likvidlikni qoplash koeffitsienti, % | 118,6 | 124,2 | 131,4 | 128,9 |
| **Bank Z-skor ko‘rsatkichi** | **14,2** | **16,8** | **18,5** | **17,3** |

Z-skor ko‘rsatkichi $Z = (ROA + E/A) / \sigma(ROA)$ formulasi bo‘yicha hisoblandi, bu yerda E/A - kapitalning aktivlardagi ulushi, σ(ROA) - aktivlar rentabelligining standart chetlanishi. Ushbu ko‘rsatkich bankning defoltgacha bo‘lgan masofasini ifodalaydi: uning qiymati qanchalik yuqori bo‘lsa, zararning kapitalni to‘liq yo‘qotishga olib kelish ehtimoli shunchalik past bo‘ladi.

Jadval ma‘lumotlari transformatsiya jarayonining ikki bosqichli ta‘sirini ko‘rsatadi. 2021-2023-yillarda Z-skor 14,2 dan 18,5 gacha o‘sgan, bu davlat ulushining 84,0 foizdan 71,2 foizga qisqarishi bilan bir vaqtda yuz bergan. Ushbu davrda rentabellik ko‘rsatkichlari sezilarli yaxshilangan (ROE 9,6 foizdan

13,2 foizga), muammoli kreditlar ulushi esa pasaygan. Bu transformatsiyaning ijobiy samarasini tasdiqlaydi.

2024-yilda esa tendensiya o‘zgargan: Z-skor 17,3 ga, ROE 12,1 foizga tushgan, NPL ulushi 4,2 foizga ko‘tarilgan. Muhimi shundaki, bu yomonlashuv kapital yetarliligining pasayishi hisobiga emas - CAR 17,4 foiz darajasida saqlanib qolgan - balki daromadlilikning tebranishi va aktiv sifatining yomonlashuvi hisobiga yuz bergan. Bu o‘tish davriga xos vaqtinchalik nomutanosiblik belgisidir.

Tahlil natijasida transformatsiya sharoitida barqarorlikni baholashning uch bosqichli yondashuvi asoslandi. Birinchi bosqichda an‘anaviy CAMELS mezonlari bo‘yicha statik holat baholanadi. Ikkinchi bosqichda Z-skor orqali zarar yutish qobiliyati o‘lchanadi. Uchinchi bosqichda transformatsiya sur‘ati ko‘rsatkichlari (davlat ulushining o‘zgarish tezligi, raqamli xizmatlar ulushi, standartlarga o‘tish darajasi) kiritilib, ular barqarorlik ko‘rsatkichlari bilan qiyoslanadi. Uchinchi bosqichning zarurati shundaki, u yomonlashuvning tarkibiy yoki o‘tish davriga xos ekanini farqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda transformatsiyaning eng katta riski sifatida sur‘at nomutanosibligi aniqlandi. Mulkchilik tuzilmasi va texnologik bazaning tez o‘zgarishi risk-menejment tizimlari va kadrlar malakasining rivojlanishidan ilgarilab ketganda, bank yangi risklarni eski nazorat mexanizmlari bilan boshqarishga majbur bo‘ladi. Aynan shu holat o‘tish davrida barqarorlikning vaqtinchalik pasayishiga sabab bo‘ladi.

Birinchidan, transformatsiya sharoitida barqarorlikni baholash statik koeffitsientlar bilan cheklanmasligi, transformatsiya sur‘ati ko‘rsatkichlarini ham qamrab olishi lozim. Bu yomonlashuvning tarkibiy zaiflik yoki o‘tish davriga xos vaqtinchalik hodisa ekanini ajratish imkonini beradi.

Ikkinchidan, tahlil davrida bank Z-skor ko‘rsatkichi 14,2 dan 18,5 gacha o‘sib, 2024-yilda 17,3 ga pasaygan. Pasayish kapital blokining emas, daromadlilik va aktiv sifati bloklarining hissasi hisobiga yuz bergan, bu esa chora-tadbirlarni aynan shu yo‘nalishga qaratish zarurligini bildiradi.

Uchinchidan, davlat ulushining qisqarishi barqarorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, u bilvosita davlat qo‘llab-quvvatlashiga tayanishni ham kamaytiradi. Shu bois xususiylashtirish jarayoni banklarning xususiy kapital bazasini mustahkamlash bilan parallel olib borilishi kerak.

To‘rtinchidan, transformatsiya sur‘atini risk-menejment tizimlari va kadrlar salohiyatining rivojlanish sur‘ati bilan muvofiqlashtirish tavsiya etiladi. Texnologik va institutsional o‘zgarishlarning nazorat mexanizmlaridan ilgarilab ketishi o‘tish davri risklarini keskin oshiradi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son “O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni. – www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-580, 05.11.2019). – www.lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining moliyaviy barqarorlik sharhlari (2021–2024 y.). – www.cbu.uz

4. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. – Basel: BIS, 2011. – 77 p.

5. Laeven L., Levine R. Bank Governance, Regulation and Risk Taking // Journal of Financial Economics. – 2009. – Vol. 93, No. 2. – P. 259–275.

6. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Bank Concentration, Competition and Crises // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30, No. 5. – P. 1581–1603.

7. Boyd J.H., De Nicolò G. The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited // The Journal of Finance. – 2005. – Vol. 60, No. 3. – P. 1329–1343.

8. Greuning H., Bratanovic S.B. Analyzing Banking Risk. – Washington: World Bank Publications, 2020. – 442 p.

9. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi: darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. – 452 b.

10. Toymuhamedov I.R. Tijorat banklari faoliyatini boshqarish. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020. – 268 b.